

A XVIII. századvégi magyar lesekabinétek történetéhez. LÉCES Károly *A pesti magyar olvasókabinétek megalapítása és könyvállománya* c. tanulmányában¹ megállapította, hogy 1790 körül „csak két olyan olvasókabinétek ismerünk az országban, amelyek jellegüket tekintve magyarok voltak. Közülük az egyik Győrött, a másik Pesten működött.” Ehhez kapcsolódva előbb egy olyan lesekabinétek alapítási kísérlethez kívánunk néhány adatot közölni, amelynek további sorsa ugyan még tisztázatlan, de az alapító szándéka a győri MÜLLER Ferenc és a pesti MOSSÓTZI INSTITUTEK Gábor törekvéseivel lényegileg rokon.

NÉMETHI Mihály neve már ismert a szakirodalomban.² Az első s eddig talán egyetlen forrás működéséhez PÉCZELI József komáromi író és prédikátor *Mindenes Gyűjtemény* c. folyóirata. Itt olvashatunk híradást arról, hogy Sopronban „odaváló becsületes Könyvkötő, Némethi Mihály úr, Olvasó Kabinétek kezd állítani” és „új Magyar Könyvek” iránt érdeklődik.³

PÉCZELI József iratai között megtalálható 1790. febr. 2-i keltezéssel az ekkor Sopronban tanuló KIS Jánosnak az a levele, amelyben bőven esik szó a NÉMETHI-féle vállalkozásról.⁴ Minden valószínűség szerint ez volt az imént említett *Mindenes Gyűjtemény*beli tájékoztatásnak is a forrása. A levélrészletek életszerűbben tárják fel a fiatal soproni könyvkötő küzdelmét, mint a — részben puszta híradásra rövidített, részben általánosabb buzdításra szánt — PÉCZELI-cikk.

„... Még egy kis újsággal kívánok kedveskedni Tiszt. Uramnak. Az egyik itt való könyv kötet Némethi Mihály Ur meg ígérte, hogy Sz. György napkor magyar lesekabinétek [sic!] fog fel-állítani. Ura leszsz e szavának, bizonyosan nem tudom, azt tudom hogy én és az én két legjobb barátim Némethi László Potyondi László minden tőlünk kitelhető módon, s még a mennyire szegénységünk engedi, pénz is készek vagyunk ezen szándékát előbb segíteni. Oh be szeretném! oh melly igen szükséges volna!!! — ...”

„... Mikor már egészen meg irtam Levelemet, akkor jutott eszembe, hogy jó volna Némethy Mihály Urral szollanom. S különös örömmel értettem tőle újra nem csak az előbbi fogadásának meg-erősítését, hanem ezen szándékának végbevitelében való szives igyekezetét is. — Annak előtte is volt már ez a feltétele, de minekutánna a *Mindenes Gyűjtemény*ben való serkentést neki megmutattuk, egészen felgerjesztetett arra, hogy Nemzete hasznára s nyelvének dicsőségére Magyar Lésekabinétek állítson fel.

De sok nehézségek vagynak előtte, mellek ötet meg-akadályoztathatnak, s amelyek eránt igen kért, hogy Tiszt. Uram tanácsát kikérem.

1. Nem tudja millyen magyar könyvek vagynak, Catalogust sehol sem kaphat. — Meg akarna pedig többnyire minden Magyar Könyveket (ollyikból több nyomtatványokat is) szerezni, a kik mostanába jöttek s ezután jönnek ki.

2. Nem tudja, honnét hozassa őket. — Ahol esmérősei vagynak, rész szerént éppen nem kaphatja, rész szerént sokkal drágábban, mint a nyomtatás helyén vagy közel ahoz. Ilyen helyeken pedig még senkivel nincs elegendő esmértsége, mert még ifju ember, noha mind mesterségét jól érti, mind tehetsége elegendő vagyon. Szüksége van tehát olyan emberre, a ki minden kívánható magyar könyveket, mikor szükségesek volnának illendő árért meg küldené hozzá. — Ezekre nézve nagy alázatossággal kérem Tiszt. Uramat, méltóztassék bennünk okos tanácsával megörvendeztetni, s röviden megirni: mitsoda városokban, vagy mitsoda könyvekben lehet Magyar Könyvek catalogusát találni, hogy

¹ Magy Könyvszle. 1959. 345—355. l.

² Vö. SZEMZŐ Piroska: *A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei*. Magy. Könyvszle. 1939. 165—175. l. és CSATKAI Endre: *Régi soproni könyvgyűjtők*. Magy. Könyvszle. 1939. 54—61. l.

³ *Mindenes Gyűjtemény*. 1790. III. 247—248. l.

⁴ MTA Kézirattára. *Péczei József levelezése*. 148. 4.—r.

juthatna leg kevesebb költséggel hozzájuk, egy szóval hogyan fogjon ezen dolgokhoz, hogy mind magának, a mennyire lehet a legkevesebb költségbe kerüljen, mind az olvasóknak kedvek szerént járjon. —

Tiszt. Urámnak nyelvünkhöz való forró szeretete s embereket szerető szive a legedesebb reménységgel biztat bennünket . . .”

2. Néhány apróbb, a Németi-féle vállalkozást érzékletes közelségbe hozó tény közlésén túl a legtöbbet egy korabeli magyar olvasókabinét megalakítása előtt álló szervezési nehézségekről mond nekünk ez a levél. De ezen túlmenően hangsúlyozottabbá teszi azt a szerepet is, amelyet a *Mindenes Gyűjtemény* és vezető írója PÉCZELI József játszott — buzdító, népszerűsítő és hasznos tanácsokat tartalmazó cikkeivel — a korabeli magyar lesekabinétek életében. A „Mindenes Gyűjteményben való serkentés” új lendületet adott az önmagában tanácstalanul csüggedő NÉMETINEK. Nem véletlen, hogy ebben az ügyben a soproni kispapok éppen őhozá fordultak tanácsért. A szakirodalomban már közismert tény, hogy részletes útmutatást tartalmazó cikkel segíti a kor első ténylegesen működő magyar lesekabinétjét, MÜLLER Ferenc győri vállalkozását.⁵

A pesti MOSSÓTZI INSTITORIS Gáborral való kapcsolata eddig is jogos hipotéziseken alapult. LÉCES Károly tételezi fel idézett cikkében, hogy „Institorisnak sugalmazója valószínűleg a *Komáromi Tudós Társaság* lehetett”.⁶ Újabban előkerült adatunk bebizonyítja e kapcsolat tényleges meglétét, sőt közvetlen voltát. Gróf TELEKI Józsefnek 1792. június 28-án PÉCZELIhez írott levelében a következőket olvashatjuk:

„Jelentette magát nállam Institoris Ur, de meg vallom nem tudom ha vagynak e ő kinél azok a tulajdonságok a melyek egy Lesen Kabinét fel állítójában kívántatnak. En azonban ha az ő Kme hasznos Tzellyának elé mozdítására valamit tulajdoníthatok, örömmönek fogom tartani.”⁷

A levélrészlet elég világosan megengedi a következtetést: PÉCZELI ajánlotta INSTITORIS-t az akkor éppen Pesten tartózkodó pártfogójának, TELEKINEK. A hazai protestantizmus világi vezetője — személyes ellenszenve ellenére — minden valószínűség szerint nagy szerepet játszott abban, hogy INSTITORIS meglepedhetett Pesten.

Az eddigiek figyelembevételével és néhány sajátos összejátszó adat összevetésével kínálkozik egy feltételezés a PÉCZELI—INSTITORIS kapcsolat újabb szemponttal való bővítésére. PÉCZELI halála (1792. dec. 4.) után felesége kiadta férje tekintélyes könyvtárának katalógusát (1793). GULYÁS Pál állapítja meg — ismertetvén e katalógust —, hogy az *nem említi magyar könyvet*.⁸ A LÉCES Károly által megtalált INSTITORIS-féle könyvjegyzékben viszont elég tekintélyes számmal szerepelnek „Erköltsi könyvek” és „Prédikációs könyvek”, amelyekről INSTITORIS állapítja meg, hogy nem is nagyon illenek a lesekabinétké.⁹ A két tényt összevetve, van némi alapunk annak a feltételezésére, hogy INSTITORIS egyik forrása olvasókabinétké könyvanyagának összeállításánál PÉCZELI könyvtára lehetett. Vajon mi az oka annak, hogy PÉCZELI ilyen buzgón karolta fel a magyar lesekabinétek ügyét?

PÉCZELI Józsefet az 1780-as évek második felében kortársai a legnagyobb magyar írónak gondolták.¹⁰ A hazafias jozefinista értelmiségnek ez a sajátos képviselője azonban

⁵ *Mindenes Gyűjtemény*. 1789. II. 135—137. l.

⁶ LÉCES i. m. *A Mindenes Gyűjtemény* 1789. II. 136. lapján található utalást („Itt Komáromban is most szándékozik egy érdemes Hazafi hasonlót állítani.”) hozza kapcsolatba a Komárom megyei Bodókról induló INSTITORISSAL.

⁷ MTA Kézirattára. *Péczei József levelezése*. 148. 4-r.

⁸ GULYÁS Pál: *Egy XVIII. századi magyar író könyvtára*. Magy. Könyvszle. 1901. 220. l.

⁹ Idézi LÉCES i. m. 351.

¹⁰ KAZINCZY írja róla a *Pályám emlékezetében*: „Nem a legszebb, de a legnagyobb fényben Péczei ragyoga köztünk.” *Kazinczy Ferenc művei*. III. 102. l. (N. Könyvt. 1879.)

inkább mint „született nyelvünk oszlopa” érdemelte ki az általános megbecsülést és nem mint alkotó. A jobbára általa írt *Mindenes Gyűjtemény* egyik központi motívuma a nyelvkérdés. Nyelvi programjának legfontosabb mozzanata a magyar nyelv magyarországi helyzetének megszilárdítása mind a némettel, mind a latinnal szemben. Folyóiratának hasábjain (de más területen folytatott működésében is) ennek gyakorlati, technikai problémáit igyekeznek megoldani. Széleskörű munkájának egyik jelentős problémaköre a lesekabinétekkel kapcsolatos. A legszélesebb közönséggel *magyar* könyveket akar olvasztatni. Mindebből érthető, hogy a Magyarországon működő lesekabinétek közül *kizárólag a magyar* lesekabinéteket támogatja (MOSSÓTZI—INSTITORIST, MÜLLERT és a levélrészlet alapján szintén nemzeti célú NÉMETIT). A *Mindenes Gyűjtemény* egyik cikke mutatja, hogy PÉCZELINél ez *tudatos*:

„Valamíg jó és tehetős Hazafijak, Kalmárok, Könyköttők, vagy mások, ezt nagyobb Városainkban el nem kezdik, addig nehezen fog boldogulni Literaturánk: mert ha a' Német Könyv-árusokhoz bé-adattatnak is a' Magyar Könyvek, tsak nem úgy járnak ott, mint azok a' tévelygő falusi borjúk, a' kik Város gulyájába botorkáznak.”¹¹

A haladást 1789—1790-ben már a magyar lesekabinétek jelentik a némettel szemben. PÉCZELI József egyik történeti érdeme, hogy ezt gondolatilag felfogta, és a magyar lesekabinéteket gyakorlatilag is támogatta.

BIRÓ FERENC

Néhány kiegészítés Kliegl József életrajzához. FRRZ József *A nyomdászat-történet korszakai* c. tanulmányában¹ említi, hogy a XIX. században a nyomdászat általános fejlődésének terén „magyarok is közreműködtek... Sikertelenül a félreismert lángész, bonyhádi KIEGL József magyar testőrtiszt, mérnök, festőművész és feltaláló, aki már az 1840-es pozsonyi diétán bemutatta úttörő billentyűs szedőgépét, de támogatás hiányában sem ezt, sem egyéb akkor hallatlan találmányát (búvárhajó, sínlerakó vasút, hangjegyző gép stb.) nem tudta érvényesíteni. Negyven-ötven évvel később Amerikából kaptuk a linotype-ot meg a monotype-ct...”

PAP Jánosnak a Magyar Tudományos Akadémia technikatörténeti pályázatán dícséretet nyert és az *Országos Műszaki Könyvtár Jubileumi Évkönyvében* közzétett munkája² megkísérli, hogy az elmúlt mintegy százhusz év folyamán megjelent különböző megnyilatkozások és kutatásai alapján összefoglalja, ami KIEGLRŐL és találmányairól megtudható. Bevezetőben indokolja a „szükségyszerűséget”, amely a XIX. század első felében a történeti-társadalmi és gazdasági fejlődés során a nyomdaiparban sürgetően kívánta meg a szedés és szétrakás meggyorsítását, hogy kihasználhassa az új nyomási technikákat. KIEGL szedő- és osztógépéről nem jelent meg szerkezeti részleteket tartalmazó leírás — hiszen a feltalálót senki és semmi sem védte, nyeresége tehát a tanulmánynak, hogy közli néhány korabeli szedőgép fényképét és KIEGL gépének klaviatúráját egyetlen fennmaradt saját rajzán. KIEGL találmányainak sorsát nyomon követve inkább azok kifejlődésének adatai és visszhangjuk (s egyben a tanulmány bibliográfiája) egészíthető ki egykorú megnyilatkozásokkal, hogy még jobban érzékeltessük eszméinek úttörő voltát.

KIEGL unokaöccse (húgának fia) KÁSZONYI Dániel, KOSSUTH lelkes híve és ügynöke (az emigrációból hazatérve később, a nyolcvanas évek elején, a *Népszava* szerkesztője)

¹¹ *Mindenes Gyűjtemény*. 1789. II. 118—119. 1.

¹ Magy. Könyvszle. 1958 1—9. 1.

² Kézirat. Bp., 1958. 247—273. 1: *A nyomdászat magyar úttörője. Kliegl József és szedőgépe.*